

УДК 340.15(082.2:477)

DOI <https://doi.org/10.32847/In.2019.8.03>

Греченко В.А.

д.і.н., професор,

заслужений працівник освіти України,

завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОЛІЦЕЙСЬКЕ ПРАВО У ВИСВІТЛЕННІ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА ПЛАТОНОВА (1803–1890)

Постановка проблеми. Реформування поліції в Україні значно збільшило інтерес до питань поліцейського права, теорії та практики діяльності поліції. Ці проблеми активно розроблялися ще у XIX ст. в університетах на теренах України. Одним з першопрохідців на цьому шляху був професор юридичного факультету Харківського університету Іван Васильович Платонов. У 1865 р. він видав працю «Вступні поняття у вчення про устрій та благочиння державне» («Вступительные понятия в учение об устройстве и благочинии государственном»), де виклав своє розуміння поліцейського права, проаналізував наявну тоді наукову літературу з цього питання.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблема є фактично не дослідженою вченими. Короткий огляд поглядів І.В. Платонова щодо поліцейського права (2 стор.) міститься у передньому слові до неповної публікації згадуваної нами його роботи (лише §7–10), розміщеної у 5-му томі «Антології української юридичної думки» (автор І.Б. Усенко) [1, с. 53–55].

Формулювання завдання дослідження. Відповідно до актуальності теми та її недостатньої розробленості автор має на меті розкрити сутність поглядів І.В. Платонова стосовно основних аспектів поліцейського права, показати його розуміння цієї проблеми у руслі тодішніх наукових поглядів, проаналізувати та оцінити його внесок у розробку вказаної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Іван Васильович Платонов народився 1805 р., родичі

його мали духовні звання, освіту отримав у Віфанській семінарії, а потім у Московській духовній академії. Після закінчення курсу в академії (1831 р.) він був відправлений до Берлінського університету «для освіти себе в законодавстві». Повернувшись до Петербургу в 1834 р. і склавши при Петербурзькому університеті іспит на ступінь доктора законодавства, І.В. Платонов був відправлений до Харківського університету викладачем правознавства з призначенням для занять з кафедри законів благоустрою і благочиння державного. У 1837 р. він отримав звання екстраординарного професора, а в наступному – ординарного. Як зазначав його молодший колега та наступник з викладання поліцейського права у цьому університеті В.Ф. Левитський, серед своїх товаришів він користувався глибокою повагою як вчений-юрист і як чесна та пряма людина. Це видно з того, що за час своєї діяльності в Харківському університеті він багато разів за обранням професорів брав участь у різних комісіях і комітетах [2, с. 279–280]. У 1865 р. Платонов залишив службу в університеті за вислугою років. Він був обраний почесним членом Харківського університету. Помер у Харкові 26-го серпня 1890 р. [3, с. 37–38].

Основна його праця «Вступні поняття у вчення про устрій та благочиння державне» була присвячена двом видатним правознавцям першої половини XIX ст. – М.М. Сперанському, якого І.В. Платонов називав «безсмертне ім'я і Трибоніан руського законо-

давства», тобто порівнював його з укладачем Дігести, та вихідцю з України М.А. Балудянському (Балуг'янському) [4, с. 5].

У своїй праці автор детально схарактеризував наявні тоді наукові напрями в поліцейському праві, показав зв'язок цієї науки з різними галузями суспільствознавства та природознавства і зробив ґрунтовний нарис історії цієї науки.

Слід відзначити, що наука та дисципліна поліцейського права в Європі та Росії пройшла досить довгий та тернистий шлях. У Російській імперії ця дисципліна спочатку (за статутом університетів 1835 р.) викладалася за назвою «Закони державного благоустрою та благочинства», а пізніше (за статутом університетів 1863 р.) отримала іншу назву – «Поліцейське право». Але зміст цієї науки не був конкретно сформульований. Деякі викладачі вважали, що до нього повинні входити фінансове та військове управління, інші – усе внутрішнє управління держави, окрім фінансового, судового та дипломатичного.

Поступово політичний характер науки поліцейського права змінювався на юридичний. Перша половина XIX ст. стала перехідним періодом для науки поліцейського права [5, с. 129]. Тоді поліцейське право було відоме як благочиння та благоустрій.

У Енциклопедії Брокгауза і Ефрона (1891) читаємо: «Благочиння – юридичний термін, що визначає законодавство про заходи, що забезпечують безпеку» [6, с. 59]. «Благоустрій – законодавство про заходи, що забезпечують добробут», – так визначав це поняття видатний поліцейст та адміністративіст І.Є. Андреевський. Обидва поняття входять у групу поліцейських законів [7, с. 58].

І.В. Платонов починає свою роботу з аналізу походження терміна «благоустрій». Він вказує, що поняття благоустрою держави походить від давньогрецького терміна «політика», французького «добре влаштована держава» [4, с. 5–6]. Ним був зроблений детальний аналіз літератури з цього питання, яку він розділив на 5 груп (розрядів, за його терміно-

логією). До першої він відносив ті книги, які, на його думку, є лише описами, до другої – ті, що є ширшими від предмета, що визначається, стосуються й інших галузей державного управління, до третьої – ті, які є вужчими від предмета, що визначається, не охоплюють усіх його суттєвих ознак, до четвертої – ті, які обмежуються поданням лише негативних ознак, до п'ятої – праці тих учених, які зовсім відмовляються від визначення предмета цієї науки, вважаючи це неможливим через різноманітність її аспектів [4, с. 6–7].

Представником першої групи він називає К. Рессіга, який у своїй роботі «Підручник поліцейської науки», виданій 1756 р. в Йені, благочиння визначає так: «Благочиння є дотримання порядку в державі стосовно внутрішньої безпеки, вишуканості, зручності народонаселення та промисловості» [4, с. 7]. І.В. Платонов відзначає, що цей вчений «замість того, щоб відшукати одну загальну рису цієї галузі урядової діяльності, <...> перераховує лише предмети, на які спрямована ця діяльність» [4, с. 6–7].

До другої групи вчений відносить, зокрема, І. Канта та Й. фон Зонненфельса. Сюди належать такі пояснення предмета дослідження, які залучають до нього не лише право, але й інші науки, що займаються інакшими частинами державного управління. І. Кант в роботі «*Metaphysische Anfangsgrunde der Rechtslehre*» («Метафізичні основи вчення про право») покладає на благоустрій піклування про загальну безпеку, зручність та пристойність. Й. фон Зонненфельс у книзі «*Grundsätze der Polizei-Handlungs und Finanzwissenschaft*» («Основні засади діяльності поліції та фінансів») науку благоустрою розуміє як знання про збереження громадської безпеки в державі [8, с. 43]. На це І.В. Платонов зауважує: «А чи не все законодавство має на увазі зовнішню сторону людських дій, чи не всі його частини прагнуть до впровадження порядку в нинішніх стосунках громадян?» [4, с. 9].

Слід відзначити, що І.В. Платонов дещо недооцінив внесок І. Канта та Й. фон

Зонненфельса в розробку проблем поліцейського права. Уже у XVIII ст. було зазначено, що система поглядів природного права має певні ризики для реалізації збалансованої правової політики. Найістотнішу роль у критиці природного права відіграв І. Кант (1724–1804 рр.) Й. Зонненфельс розвивав вчення про державне управління, відзначаючи, що у держави одна мета – досягнення благополуччя. Благополуччя ж забезпечується двома чинниками – добробутом і безпекою. Зонненфельс розглядав поліцейське право як учення про заходи, якими може бути забезпечена внутрішня безпека держави [10, с. 34].

До третьої групи літератури І.В. Платонов відносив, зокрема, Г. фон Берга, який бачив державний благоустрій у використанні дозволених засобів для попередження перепон і небезпек для спокою громадян, та І. Юсті, який вважав державний благоустрій знанням, за допомогою якого так влаштовуються внутрішні розпорядження в державі, що добробут окремих сімей залишається завжди у тісному союзі та згоді із загальним благом. З огляду на це І.В. Платонов відзначав: «Така точка зору призводить до досить обмеженого погляду на широку галузь державного благоустрою <...> Якщо діяльність цієї частини державного управління ми обмежимо лише тими випадками, коли загальне благо входить у зіткнення з приватним, то занадто незадовільним буде благоустрій такої держави, в якій благоустрій є невеликим колом дій для загального блага» [4, с. 13].

Четверта група науковців, на думку І.В. Платонова, давала визначення благоустрою (Н. Ейзенгут, К. Ламірехт, М. фон Драйст) методом виключення з нього інших сфер діяльності (фінансів, цивільного права, кримінального права, міжнародного права). «У такому випадку, – писав Платонов, – необхідно, щоб суміжні науки, від яких благочиння має бути відділене, мали свої тверді кордони, але цього не можна зараз сказати про ці науки, адже їх обоюсторонні кордони ще не визначені ученими» [4, с. 17].

До п'ятої групи вчений зараховує, зокрема, Н. Деламара та інших вчених, які замість одного загального визначення благоустрою задовольнялися лише перерахуванням його частин [4, с. 18].

І.В. Платонов пояснює, що така різнобічність визначень пов'язана з різноманітністю змісту благоустрою, впливом давніх законодавств, де немає чітких визначень цього предмету, невизначеністю самого поняття «благочиння» [4, с. 19–21].

Досить конкретним та виваженим є розуміння І.В. Платоновим мети держави, оскільки вона була тісно пов'язана з поліцейським правом та державним управлінням. «Мета держави, – писав він, – є подвійною, складається з Права і Блага (Справедливості та Добробуту)» [4, с. 21]. У своїй роботі дослідник досить аргументовано доводив, що саме це поєднання є необхідним та неподільним.

Деякі важливі узагальнення зроблено ним і щодо ролі примусу в діяльності держави, що теж було істотною складовою частиною поліцейського права. «Сила примусу, – підкреслював учений, – повинна відповідати ступеню спротиву. Для обрання самих заходів примусу, – роз'яснював він, – слід брати до уваги властивість та важливість установи, що охороняється. Що важливіша непорушність, то сильнішим повинен бути примус, який може іноді доходити до умертвіння того, хто опирається» [4, с. 42].

І.В. Платонов дав своє визначення поняття «благочиння». На його думку, благочиння (або поліція) – це частина державного управління, що має на меті забезпечення різних заходів, постанов та законів та убезпечення державних установ та цілей від шкідливих і руйнівних впливів [4, с. 49]. Добробут означає такий стан людини, в якому її потреби достатньо задоволені [4, с. 51]. Благоустрій через своє позитивне значення займає у цьому поєднанні головне місце, а благочиння – допоміжне [4, с. 64]. Він також опонував тим вченим, які благочиння та благоустрій об'єд-

нували в поняття «поліцейське право». «Під іменем благоустрою і благочиння державного, – писав І.В. Платонов, – не слід розуміти поліцейського права, як його звичайно розуміють. Так називати означало б не пізнавати цього предмета, змішувати поняття, приймати додаткове за головне, а головне за додаткове <...>» [4, с. 64–65]. Як нам здається, цей аргумент вченого не є переконливим і суперечить думці інших вчених, які також займалися цим питанням. Наприклад, його колега та наступник у викладанні поліцейського права у Харківському університеті К.К. Гаттенбергер (1843–1893) вважав, що об'єктом науки поліцейського права є державні дії внутрішнього управління. Держава як джерело цих дій має в своєму розпорядженні багато органів, які допускають величезну різноманітність в діях, наприклад, управління грошовим обігом, промисловістю, а також управління освітою, церквою, народним здоров'ям [11, с. 138]. К.К. Гаттенбергер критикував представників старої школи поліцейського права, які вважали, що завданням цієї науки є розробка системи заходів для досягнення добробуту, оскільки уявлення про добробут належить до категорій, які неможливо довести і відкинути, бо це уявлення індивідуальне і суб'єктивне [12, с. 85].

І.В. Платонов також заперечував проти того, щоб благочиння та благоустрій називали камеральним правом, вважаючи це неправильним, бо це поняття є ширшим, охоплює промислову діяльність і не є законом [4, с. 65–66]. У Енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона (1895) зазначалося, що камеральні науки (термін, що майже вийшов зі вжитку) – це сукупність

знань, необхідних для належного та успішного керівництва камеральним (державним) майном [13, с. 177]. Відомий правник XIX ст. В.О. Лебедев відзначав, що камералістика об'єднує три такі основні галузі господарського управління: науку про поліцію (проблеми попередження злочинів, забезпечення безпеки та добробуту), господарські науки (управління окремими галузями економіки та торгівлею), камеральну науку (проблеми стягнення податків та ефективного витрачання державних доходів) [14, с. 22]. Тому у такому контексті з поглядами І.В. Платонова можна погодитися.

У своїй роботі І.В. Платонов також дослідив співвідношення та зв'язок різних дисциплін, що полегшують вивчення законів благоустрою. Учений говорив про зв'язок з агрономією, технологією, архітектурою, медициною. Він вважав, що, наприклад, цивільна архітектура полегшує розуміння законних постанов щодо шляхів сполучення та будівництва [4, с. 94–95]. У цьому виявилось розширене розуміння І.В. Платоновим поліцейського права, що тоді було характерним.

Висновки. Отже, слід відзначити, що І.В. Платонов зробив певний внесок в розробку проблем поліцейського права у середині XIX ст. Проте його погляди відбивали певну недостатність вивчення цього питання, різноманітність поглядів вчених на вказану проблему. Його безсумнівною заслугою є дослідження історіографії цього питання, класифікація та систематизація поглядів попередників та його сучасників щодо поліцейського права. Висловлені ним оцінки мають певне значення і сьогодні, зокрема і в галузі юридичної біографістики.

Анотація

Реформування поліції в Україні значно підвищило інтерес до проблем поліцейського права, теорії та практики діяльності поліції. Ці проблеми активно розроблялися ще у XIX ст. в університетах на теренах України. Одним з першопрохідців на цьому шляху був професор юридичного факультету Харківського університету Іван Васильович Платонов. Його внесок у розробку поліцейського права є не дослідженим ученими. І.В. Платонов

народився в 1805 р., закінчив Московську духовну академію, протягом 1834–1865 рр. працював у Харківському університеті. У 1865 р. він видав працю «Вступні поняття у вчення про устрій та благочиння державне». У ній автор детально схарактеризував наявні наукові напрями в поліцейському праві, показав зв'язок цієї науки з різними галузями суспільствознавства та природознавства і зробив ґрунтовний нарис історії цієї науки. Ним був зроблений ґрунтовний аналіз літератури з цього питання, яку він поділив на 5 груп. До першої він відносив ті, які, на його думку, є лише описами, до другої – ті, що є ширшими від предмета, що визначається, стосуються й інших галузей державного управління, до третьої – ті, які є вузькими від предмета, що визначається, не охоплюють усіх його суттєвих ознак, до четвертої – ті, які обмежуються поданням лише негативних ознак, до п'ятої – праці тих учених, які зовсім відмовляються від визначення предмета цієї науки, вважаючи це неможливим через різноманітність її аспектів.

Поліція, за його словами, – це частина державного управління, що має на меті забезпечення різних заходів, постанов та законів та убезпечення державних установ та цілей від шкідливих і руйнівних впливів. І.В. Платонов зробив певний внесок в розробку проблем поліцейського права у середині ХІХ ст. Проте його погляди відбивали певну недостатність вивчення цього питання, різноманітність поглядів вчених на вказану проблему.

Ключові слова: поліцейське право, історія права, І.В. Платонов, благочиння, благоустрій державний, Харківський університет, юридична біографістика.

Grechenko V.A. Police law in the professor's review Ivan Vasylovych Platonov (1803–1890) Summary

Reformation of police in Ukraine considerably promoted interest to the problems of Police Law, theory and practice of activity of police. These problems were actively developed as early as XIX of century in universities of the Ukraine. One of the pioneers along the way was Professor of Law Faculty of Kharkiv University Ivan Platonov. His contribution to the development of police law is virtually unexplored. Ivan Platonov was born in 1805, graduated from the Moscow Theological Academy, and in 1834-1865 worked at the Kharkov University. In 1865, he published a paper "Introductory Concepts in the Doctrine of the Structure and Welfare of the State". In it the author detailed the existing scientific directions in police law, showed the connection of this science with various branches of social sciences and natural sciences and gave a thorough sketch of the history of this science. He made a thorough analysis of the literature on the subject, which he divided into 5 groups). To the first he referred to those which, in his opinion, are only descriptions, to the second – those that are broader than the subject matter, affecting other branches of government, to the third – those which are narrower in scope of the defined object, do not cover all its essential features, to the fourth – those that are restricted to presenting only negative signs, to the fifth – those scientists who completely refuse to determine the subject of this science, considering it impossible because of its multifaceted and diverse aspects. Police, by its definition, is a part of government that aims at securing various measures, regulations and laws and protecting government agencies and targets from harmful, destructive influences. I.V. Platonov made some contribution to the development of police law problems in the mid-nineteenth century. However, his views reflected a certain underdevelopment of the study of this issue at present, the diversity of views of scientists on this problem.

Key words: Police Law, History of Law, I.V. Platonov, sovereignty, state improvement, Kharkiv University, legal biography.

Список використаних джерел:

1. Усенко І.Б. Платонов Іван Васильович. *Антологія української юридичної думки* : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. / упор. Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. Т. 5. С. 53–55.
2. Левитский В. Платонов Иван Васильевич. *Биографический словарь профессоров и преподавателей юридического факультета* / под ред. М.П. Чубинского и Д.И. Багалея. Харьков : Издание Харьк. ун-та, 1908. С. 279–280.
3. Кувшинский. Н. Платонов (Холмогоров), Иван Васильевич. *Русский биографический словарь в 25 томах* / изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А.А. Половцова. Санкт-Петербург : тип. И.Н. Скороходова, 1910. Т. 14 : Плавильщиков – Примо. С. 37–38.
4. Платонов И. Вступительные понятия в учение об устройстве и благочинии государственном. Харьков : В Университетской типографии, 1856. 143 с.
5. Крижановська В.А. Про «поліцейське право» як різновид адміністративного права. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3 (9). С. 125–130.
6. Андреевский И. Благочиние. *Энциклопедический словарь* / под ред. проф. И.Е. Андреевского. Санкт-Петербург, 1891. Т. 7 : Битбург – Босха. С. 59.
7. Андреевский И. Благоустройство. *Энциклопедический словарь* / под ред. проф. И.Е. Андреевского. Санкт-Петербург, 1891. Т. 7 : Битбург – Босха. С.58/
8. Sonnenfels J. von. Grundsätze der Polizei-Handlungs, und Finanzwissenschaft. 7-te. Auflage, I Theil. Wien, 1804. S. 43.
9. Антонович А.Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). Киев, 1890 г. URL: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z983_page_22.html.
10. Бандурка О.М., Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.) : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 616 с.
11. Гаттенбергер К.К. Введение в курс полицейского права. *Антологія української юридичної думки* : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. / упор. Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко / відп. ред. Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. Том 5 : Поліцейське та адміністративне право. 600 с.
12. Греченко В.А. Концепція поліцейського права професора Харківського університету К.К. Гаттенбергера (1843–1893). *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України* : зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-прак. конф., м. Харків, 11 квітня 2019 р. Харків : ХНУВС, 2019. С. 84–86.
13. Камеральные науки. *Энциклопедический словарь* / под ред. проф. И.Е. Андреевского. Санкт-Петербург, 1895. Т. 14 : Калака–Кардам. С. 177.
14. Панасюк Р.П. Розвиток камерального права в Україні (теоретико-методологічний аспект). *Судова апеляція*. 2017. № 1 (46). С. 21–26.